

Katarzyna Smyk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

k.smyk@umcs.pl

ORCID: 0000-0002-0435-8873

Pojęcie depozytariusza niematerialnego dziedzictwa kulturowego w polskim dyskursie heritologicznym

The Notion of a Bearer of Intangible Cultural Heritage in the Polish Heritological Discourse

DOI: 10.12775/LL.1.2024.001 | CC BY-ND 4.0

ABSTRACT: The article opens a discussion about the reconstruction of a heritological definition of an intangible cultural heritage bearer in the Polish literature on the subject. The character of prolegomena is reflected in the article's structure: first, selected lexicographic descriptions of the bearer lexeme's semantics are presented, followed by fragments of the UNESCO 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage with related documents and Polish materials. On this basis, further 32 elements of a definition of the term "a bearer of intangible cultural heritage" are extracted. They can be expressed in four fields (aspects) of a bearer's activity: social, axiological, safeguarding of heritage and cultural policy. In the conclusion, the author describes a 4-stage process of the bearer's emergence, resulting from the subject-related approach inscribed into the UNESCO 2003 Convention: awareness of the need to safeguard one's intangible heritage, act of will, declaration of will and action. It can be assumed that this is what the process of transforming any society into a community of intangible cultural heritage bearers would look like.

KEYWORDS: The 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, safeguarding of tradition, heritology, cognitive description

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. (UNESCO 2011), ratyfikowana przez Polskę osiem lat później, przyjmuje, że niematerialne dziedzictwo kulturowe to praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności (jak również związane z nimi materialne korelaty, czyli narzędzia, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa), które członkowie danej wspólnoty uważają za część swojego dziedzictwa (por. UNESCO 2011, art. 2). Zaznaczają się w tej definicji dwa aspekty: przedmiotowy – skupiony wokół tego, co jest dziedzictwem niematerialnym, oraz podmiotowy – wskazujący na osoby i wspólnoty depozytariuszy dziedzictwa, świadomie podejmujące działania służące ochronie żywych tradycji. Choć mijają kolejne dziesięciolecia debaty o dziedzictwie niematerialnym, w tym 20 lat od rozpoczęcia polskich międzyresortowych i międzyrodowiskowych dysput, w wyniku których kwestie przedmiotowe są w miarę dobrze opracowane, to dotąd nie doczekaliśmy się poszerzonej definicji pojęcia depozytariusza dziedzictwa niematerialnego. Dlatego celem niniejszego artykułu jest próba wypełnienia tej luki.

Artykuł w zasadzie otwiera dyskusję nad rekonstrukcją heritologicznej definicji depozytariusza niematerialnego dziedzictwa kulturowego w polskiej literaturze przedmiotu. Charakter prolegomeny rzutuje na jego strukturę: najpierw zaprezentowane zostają wybrane opisy leksykograficzne leksemu *depozytariusz*, następnie fragmenty Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. wraz z najważniejszymi dotyczącymi jej dokumentami. Lektura tych materiałów stanowi podstawę do wydobywania kolejnych – oznaczonych liczbami w nawiasach kwadratowych – elementów definicji terminu „depozytariusz niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, zarówno w układzie deskryptywnym, jak i preskryptywnym w zakresie praw, zobowiązań i zadań. Pociągająca jest też próba opisu procesu przemiany dowolnej społeczności we wspólnotę depozytariuszy, co znalazło miejsce w podsumowaniu.

Pojęcie depozytariusza w polszczyźnie potocznej

Przegląd słowników języka polskiego pokazuje, że pojęcie depozytariusza dziedzictwa nie jest współcześnie zakorzenione w języku potocznym¹. Dla przykładu w obszernym *Słowniku języka polskiego* z 1960 r., notującym historyczny stan polszczyzny, słowo „depozytariusz” pojawia się w jednym znaczeniu, prawniczym: „osoba, u której złożono depozyt”. Udokumentowano to dwoma cytatami, w których mowa o osobie jednego z historyków polskiej emigracji jako depozytariuszu czyjegoś pamiątnika oraz o tym, że „depozytariusze zobowiązani są donieść o przechowywanych sumach w ciągu 10 dni” (Doroszewski 1960: 89). Nowszy *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny PAN* w tomie z 1996 r. podtrzymuje te sensy, pozostając przy przyporządkowaniu tego poję-

1 Zauważmy, że na popularnym portalu zbierającym synonimy dla hasła „depozytariusz” wskazano tylko jeden (który w zasadzie synonimem nie jest): „przechowuje” (Synonim.NET b.d.).

cia do języka prawniczego: „osoba, która przyjmuje pieniądze, dokumenty lub przedmioty wartościowe w depozyt, na przechowanie, np. w banku, sądzie, w zastaw, jako kaucję” (Zgółkowska 1996: 271). Najnowszy *Wielki słownik języka polskiego* (Żmigrodzki b.d.) hasłem „depozytariusz”, zaktualizowanym w 2017 r., obejmuje cztery znaczenia: 1) depozytariusz przedmiotów, 2) pieniędzy, 3) bank i 4) depozytariusz prawdy. Pierwsze znaczenie odnosi się do urzędów państwa i ich funkcjonowania, znaczenie drugie i trzecie – do finansów i bankowości, a razem dotyczą człowieka w społeczeństwie. Z kolei czwarte, kwalifikowane jako książkowe, odnosi się do człowieka jako istoty psychicznej, a dokładniej – oceny, wartościowania, prawd, także życiowych². Przyjrzyjmy się temu ostatniemu sensowi: „książk. osoba, która jako jedyna przechowuje w swojej świadomości obraz czegoś” (Żmigrodzki b.d.), skorelowanemu z definicją depozytariuszki wspomnień: „książk. kobieta lub instytucja, która jako jedyna przechowuje w swojej świadomości obraz czegoś”. Cytaty zaś mówią o depozytariuszu pamięci, prawdy, wiedzy i tradycji: „Depozytariuszami tradycji byli więc przede wszystkim starcy” (Żmigrodzki b.d.).

Pojęcie depozytariusza w znaczeniu czwartym, ze względu na ostatni cytat i zaliczenie do kategorii wartości i prawd życiowych, mogłoby zostać uznane za najbliższe idei Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO 2011), gdyż dziedzictwem niematerialnym jest tylko to, co z całego uniwersum treści przejętych od poprzednich pokoleń dana wspólnota, grupa bądź jednostka uważa za część swojej tożsamości kulturowej oraz uznaje za wartość ochrony i przekazania dalej (por. UNESCO 2011, art. 2 pkt 1).

Podsumowując, można powiedzieć, że słownikowe definicje leksemu *depozytariusz* wskazywałyby następujące funkcje depozytariusza dziedzictwa niematerialnego: [1] Działania depozytariusza umocowane są w kontekście społeczeństwa, państwa i urzędów państwa wszelkich działań ochronnych, co jest zrozumiałe, gdy uświadomimy sobie, że ochrona dziedzictwa w myśl Konwencji UNESCO z 2003 r. jest działaniem z zakresu polityki kulturalnej państwa (choć na różnych szczeblach władzy samorządowej). [2] Waga działań depozytariusza jest adekwatna do wysokiego uplasowania dziedzictwa niematerialnego na drabinie aksjologicznej danej grupy, wspólnoty, wspólnoty lokalnej, jednostki, państwa, narodu itd. [3] Depozytariusz dziedzictwa otrzymuje tradycje od poprzednich pokoleń i ma je – bez uszczuplenia – przekazać następnym. To przypomina, że Krzysztof Kowalski przyrównuje rozumiane *en bloc* dziedzictwo do depozytu bankowego (Kowalski 2013: 29). [4] Depozytariusz nie jest właścicielem dziedzictwa niematerialnego, ale jego opiekunem i strażnikiem.

2 Mowa w tym zdaniu o tzw. kwalifikacji tematycznej, zastosowanej w *Wielkim słowniku języka polskiego* (Żmigrodzki b.d.).

Pojęcie depozytariusza w polskim dyskursie heritologicznym.

Propozycja wstępna

Jednym z efektów zaistnienia Konwencji UNESCO z 2003 r. w polskiej rzeczywistości prawnej i kulturowej jest powstanie terminu „depozytariusz niematerialnego dziedzictwa kulturowego”³ oraz proces uściślenia jego znaczenia. Pomimo że nie pojawił się ani we wspomnianym dokumencie, ani w Dyrektywach operacyjnych (Schreiber 2023: 84-145), nie uniemożliwia to zrekonstruowania definicji ze szczególnym uwzględnieniem praw, obowiązków i zadań stojących przed depozytariuszami tego dziedzictwa. Przypomnijmy, że w Konwencji UNESCO z 2023 r. zapisano:

niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju (UNESCO 2011, art. 2 pkt 1).

A zatem do definicji depozytariusza dziedzictwa niematerialnego weszłyby kolejne elementy oznaczające konkretne zobowiązania: [5] Depozytariusz odpowiada za utrzymanie bezpośredniej transmisji danego elementu dziedzictwa, prymarnie – w łonie rodziny, wspólnoty lokalnej⁴ i regionalnej. Na tej podstawie zasadza się definicja przyjęta w instrukcji do wniosku o wpis zjawiska na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego:

Depozytariusze: osoby należące lub wywodzące się ze społeczności, w której dany element niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest przekazywany z pokolenia na pokolenie. Dzięki temu przekazowi osoby

3 W oficjalnych dokumentach UNESCO w języku angielskim używane jest słowo *bearer*, którego znaczenia w polszczyźnie (nosiciel, tragarz, okaziciel itp.) mają negatywne konotacje, stąd m.in. zdecydowano się na używanie neutralnego leksemu *depozytariusz*.

4 Anna Weronika Brzezińska pisze wręcz: „Społeczność lokalna w Konwencji określana jest mianem depozytariuszy, a więc tych, którzy przechowują i chronią, indywidualnie i zbiorowo, a także za pośrednictwem instytucji kultury, nauki i edukacji oraz samorządu terytorialnego jako organu prowadzącego np. instytucje kultury” (Brzezińska 2013: 266). Tak samo Sławomir Ratajski: „Tak więc Konwencja skupia się przede wszystkim na grupach i społecznościach lokalnych, zachowujących silne więzi wewnętrzne przybierające różnorodne formy kulturowe, których ciągłość przetrwania jest uzależniona od zapewnienia ciągłości życia danego zjawiska w następnych pokoleniach” (Ratajski 2015: 16–17).

te posiadają wiedzę, umiejętności i znajomość znaczeń związanych z tym elementem dziedzictwa (Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d.).

[6] Depozytariusz odpowiada za zachowanie żywotności dziedzictwa niematerialnego w naturalnym kontekście kulturowym. Na istotność tego aspektu wskazują Dyrektywy operacyjne w punkcie 120, w którym czytamy:

Przy publikacji i rozpowszechnianiu informacji na temat elementów wpisanych na Listy należy zadbać o przedstawienie ich w ich kontekście oraz skupieniu się na ich wartości i znaczeniu dla danej społeczności, a nie tylko na ich atrakcyjności estetycznej lub wartości rozrywkowej (Schreiber 2023: 120).

[7] Depozytariusz odpowiada za podtrzymanie społecznej cyrkulacji treści kulturowych, gdyż w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego jest on odpowiedzialny nie tylko za utrzymanie żywotności danej praktyki, ale też za przekaz wiedzy oraz pogłębionych znaczeń przypisywanych danemu elementowi dziedzictwa. [8] W działaniach ochronnych nie narusza praw i dobrego imienia nikogo ze wspólnoty depozytariuszy, jak też żadnej jednostki ani grupy niezwiązanych bezpośrednio z danym dziedzictwem. Wręcz przeciwnie – jego zadaniem jest stymulowanie wzrostu świadomości różnorodności kulturowej oraz upowszechnianie szacunku dla depozytariuszy innych elementów dziedzictwa. [9] Stara się zachować równowagę między dziedzictwem niematerialnym a całością kontekstu kulturowego (w tym wyznaniowego i religijnego), krajobrazem naturalnym (postulat harmonii z naturą, zwierzętami, roślinami, całością środowiska geograficznego itp.), historycznym itd. [10] Depozytariusz, kierując się zasadami zrównoważonego rozwoju (zob. np. Janikowski 2009; Ratajski 2013: 22), ma na celu zbudowanie partnerskiej relacji wewnątrz wspólnoty depozytariuszy (w drugiej kolejności – w porozumieniu z pozostałymi interesariuszami tego dziedzictwa)⁵.

Prócz przynoszenia zysku, promocji miejsca, przyciągnięcia turystów itd. ochrona dziedzictwa niematerialnego ma zadbać o jedność, tożsamość i poczucie ciągłości wspólnoty depozytariuszy, którą proponuję widzieć jako społeczność współdepozytariuszy. W tym zakresie przydatna okazuje się teoria kapitału społecznego Pierre’a Bourdieu. Zgodnie z nią przekaz dziedzictwa niematerialnego da się rozpatrywać jako tzw. dzielenie się rzeczywistymi i potencjalnymi źródłami, wiedzą i informacjami, które jednostka lub grupa osób nabywa poprzez relacje w mniej lub bardziej zinstytucjonalizowany sposób (Drápala 2020: 123–126).

5 Funkcje depozytariuszy i interesariuszy dziedzictwa niematerialnego wraz ze wstępnym różnieniem tych pojęć – zob. Smyk 2022. Definicja interesariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego warta jej osobnej poszerzonej analizy.

Warto przyrzeć się zapisom ogólniejszym, czyli celom Konwencji UNESCO z 2003 r. i jej preambule. Cele sformułowano następująco:

- a) ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- b) zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- c) wzrost, na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- d) zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy (UNESCO 2011, art. 1).

Na podstawie tych zapisów do definicji depozytariusza można włączyć kolejne cztery elementy o następującej treści: [11] Depozytariusz, podejmując działania, nie zapomina, że ma chronić niematerialne dziedzictwo kulturowe; pamięta też, że jego ochrona oznacza niewystawianie go na zagrożenia czyhające z zewnątrz ani od wewnątrz wspólnoty depozytariuszy. [12] Zachowuje, rozwija i promuje postawę szacunku dla innych tradycji, w tym dla dziedzictwa innych wspólnot depozytariuszy, tak sąsiednich, jak i egzotycznych wspólnot lokalnych itd. [13] Działa na wielu dostępnych sobie poziomach, promując postawę szacunku i wzajemnego doceniania dziedzictwa niematerialnego – lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym. [14] Buduje i podtrzymuje różnorodne platformy współpracy z depozytariuszami swojej, podobnych i zupełnie odmiennych tradycji; jest gotów do udzielania tym wspólnotom, grupom i jednostkom pomocy o różnorodnej formie.

Podczas lektury preambuły Konwencji UNESCO z 2003 r. natknijemy się na zapis mówiący o depozytariuszach:

uznając, że wspólnoty, w szczególności ludy autochtoniczne, grupy oraz, w niektórych przypadkach, pojedyncze osoby, odgrywają znaczącą rolę w tworzeniu, ochronie, utrzymywaniu oraz odtwarzaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przyczyniając się tym samym do wzbogacenia różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności [...] (UNESCO 2011, preambuła).

Każde to zwrócić uwagę na dwie kolejne kwestie: [15] Depozytariusz nie tylko chroni, utrzymuje i stale odtwarza dziedzictwo, ale też dokonuje aktów twórczych w tkance dziedzictwa niematerialnego, czym przyczynia się do wzrostu swojej i ludzkiej kreatywności w ogóle. [16] Ponadto depozytariusze stanowią społeczność o zróżnicowanej strukturze, budowaną przez wspólnoty, grupy wspólnot i/lub jednostki (czyli ostatnich depozytariuszy danej tradycji).

Ten wątek podejmuje słownik pojęć używanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w instrukcji do wniosku o wpis tradycji na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego:

Grupa, wspólnota, jednostka: te określenia, stosowane w Konwencji UNESCO z 2003 roku, odnoszą się do depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Sformułowania te podkreślają fakt, że niematerialne dziedzictwo kulturowe jest zjawiskiem społecznym, znajdującym swój wyraz – z wyjątkiem rzadszych przypadków, gdy nosicielami przejawów tego dziedzictwa są już tylko pojedyncze osoby – we wspólnocie (Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d.: 5).

Roli społeczności depozytariuszy w systemie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego dotyczy art. 15 Konwencji UNESCO z 2003 r., mówiący m.in. o opisanym wyżej aspekcie tworzenia:

W ramach działań z zakresu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego każde Państwo – Strona dąży do zapewnienia jak najszerszego udziału wspólnot, grup oraz, gdy to właściwe, jednostek, które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, a także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim (UNESCO 2011, art. 15).

Gdy pogłębimy analizę tego zapisu na podstawie materiału zawartego w prawnym komentarzu do omawianej konwencji (Schreiber 2014, art. 15)⁶ oraz wzbo-
gacimy o ustalenia etnologów-heritologów (Brzezińska 2013), będziemy mogli do definicji depozytariusza dodać kolejne elementy: [17] Depozytariusz dąży do uzyskania jak najszerszego udziału w ochronie swojego dziedzictwa niematerialnego i z tego prawa czynnie korzysta. [18] Depozytariusz dąży do uzyskania udziału w zarządzaniu swoim dziedzictwem niematerialnym i z tego prawa aktywnie korzysta. [19] Jest aktywny w procesie kultywowania i ochrony swojego dziedzictwa.

Ważnym dokumentem, na podstawie którego można rekonstruować dalsze elementy struktury semantycznej terminu „depozytariusz dziedzictwa niematerialnego”, są zasady etyczne dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego przyjęte 4 grudnia 2015 r. przez Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Czytamy tam:

1. Główną rolę w ochronie własnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinny odgrywać wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki.

6 Hanna Schreiber w odniesieniu do art. 15 konwencji pisze: „Wśród wielu zadań w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności wskazanych w art. 13 i 14 konwencji z 2003 r., podkreślono obowiązek zapewnienia możliwie najszerszego udziału społeczności, grup, a gdzie to stosowne – także jednostek (zbiorczo nazywanych *stakeholders*), które tworzą, podtrzymują oraz przekazują takie dziedzictwo. Wymienione w art. 15 konwencji grupy i jednostki są tożsame z kategorią podmiotów uwzględnionych w definicji NDZK wskazanej w art. 2 ust. 1 konwencji. Mają być więc one nie tylko istotnym elementem »twórczym« dla zakwalifikowania elementów do NDZK oraz ich przekazania przyszłym pokoleniom, ale również powinny być one włączone w realizację zadań ochronnych oraz zarządzanie tym dziedzictwem” (Schreiber 2014, art. 15).

2. Należy uznać i respektować prawo wspólnot, grup i, w niektórych przypadkach, jednostek do zachowania i pielęgnowania zwyczajów, wyobrażeń, form wyrazu, wiedzy i umiejętności niezbędnych do zapewnienia żywotności niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

[...]

6. Określenie wartości własnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego należy do danej wspólnoty, grupy czy, w danym przypadku, jednostki. Wartość i znaczenie tego dziedzictwa nie powinny podlegać ocenie osób czy instytucji postronnych (Schreiber 2023: 175-176).

Przejrzenie zasad etycznych pod interesującym nas kątem pozwala do definicji depozytariusza dodać następujące uszczegółowienia: [20] Depozytariusz skupia się na własnym dziedzictwie niematerialnym i tylko na tym polu ma przyjmować i spełniać funkcję lidera oraz grać główną rolę. [21] Depozytariusza nikt nie może ograniczać w zachowaniu tradycji ani wykluczać go z grona depozytariuszy lub pozostałych interesariuszy. [22] Depozytariusz ma być świadomy wartości i znaczenia swojego dziedzictwa, ma w swojej wspólnocie tę świadomość (i samoświadomość) stale podnosić oraz umieć ją wyrazić.

Doprecyzowuje to Anna Weronika Brzezińska, zdaniem której „istotną kwestią staje się stosunek do niego depozytariuszy, a więc posiadania przez nich kompetencji kulturowych w zakresie znajomości elementów dziedzictwa i jego znaczenia, wiedzy na temat jego źródeł oraz transmitowania jego elementów” (Brzezińska 2013: 267).

Przejdźmy do poziomu krajowego i wytycznych Narodowego Instytutu Dziedzictwa zawartych w instrukcji do wniosku o wpis tradycji na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Mówią one, że:

Obejmowane ochroną na terenie Polski elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinny:

- być żywe, odzwierciedlające zarówno tradycyjne, jak i współczesne praktyki, w których wyraża się tożsamość grup, wspólnot czy pojedynczych osób;
- mieć charakter inkluzyjny, włączający, niesłużący przypisywaniu wyłączności na określone praktyki danej grupie, lecz wzmacnianiu spójności społecznej, podtrzymywanej w różnorodnych przejawach niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- ponieważ niematerialne dziedzictwo kulturowe jest zakorzenione we wspólnotach, oznacza to, iż może zostać uznane za element tożsamości i tradycji określonych wspólnot tylko i wyłącznie przez nie same i za ich zgodą (Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d.: 2).

Wobec tego do definicji depozytariusza niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinny trafić kolejne treści: [23] Depozytariusz zdaje sobie sprawę, że jego działania dotyczące dziedzictwa niematerialnego mają istotny wpływ

(z założenia pozytywny) na wrażliwą tkankę tożsamości wspólnoty. Nasuwają się w tym miejscu konstatacje Kingi Czerwińskiej, która przypomina, że „Konwencja dotyczy [...] bezpośrednio ochrony owego dziedzictwa, ale pośrednio dotyka jego depozytariuszy – a więc społeczności lokalnych i ich potrzeb. Potrzeby te mają zróżnicowany charakter: od wzmacniania więzi danej społeczności przez wspólną partycypację w działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa, dalej budowania lub odbudowywania tożsamości, po względy merkantylne (jak np. wykorzystanie dziedzictwa do promocji własnego regionu)” (Czerwińska 2016: 48). Praca ze współdepozytariuszami i depozytariuszami innych tradycji powinna być postrzegana jako działanie służące wspólnocie i jej rozwojowi (Smyk 2020: 241). [24] Na depozytariuszu danego elementu dziedzictwa niematerialnego spoczywa obowiązek stałego, czynnego i odpowiedzialnego włączania się do działań związanych z kultywowaniem tego dziedzictwa; komentarzem do tego zapisu byłaby teoria dziedzicznienia Małgorzaty Zawiły (2019) oraz aspekty aktywnego udziału podkreślane przez Brzezińską (2013). [25] Depozytariusz ma obowiązek włączania do pracy przy ochronie wszystkich osób i grup zainteresowanych danym elementem dziedzictwa, a w przypadku utrudnionej współpracy na nim spoczywa obowiązek jej harmonizacji. [26] Nie ma prawa do podejmowania jakichkolwiek działań dotyczących danego elementu dziedzictwa i wspólnoty go kultywującej bez zapewnienia całej tej wspólnocie pełnej wiedzy o tych działaniach i bez pozyskania jej zgody na nie. [27] Działa w poszanowaniu podmiotowości współdepozytariuszy i ich wspólnoty. [28] Depozytariusze dziedzictwa niematerialnego wykazują postawę otwartą i niedyskryminującą, dzięki której – w myśl inkluzywności wpisanej w Konwencję UNESCO z 2003 r. – do wspólnoty depozytariuszy zapraszają i przyjmują każdą osobę, chcącą włączyć się w ochronę danego dziedzictwa, nie ustępując z funkcji lidera tych działań. [29] Hołdują zasadzie podmiotowości społeczności lokalnej jako najwyższej wartości w ochronie dziedzictwa niematerialnego, pamiętając, że „Konwencja oddaje decydujący głos w kwestii dziedzictwa niematerialnego jego depozytariuszom” (Przybyła-Dumin 2016: 57).

Na koniec tego wstępnego przeglądu dokumentów odnieśmy się do słownika pojęć używanych w instrukcji do wniosku o wpis tradycji na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, gdzie starano się dookreślić pojęcia grupy, wspólnoty i jednostki, składających się na społeczność depozytariuszy:

- g) Wspólnota: to zbiorowość oparta na silnych więzach emocjonalnych, osoby do niej należące dzielą ze sobą poczucie jedności, wspólnej tożsamości, praktykują i przekazują swoje niematerialne dziedzictwo kulturowe. Wspólnota niekoniecznie łączy się z określonym terytorium (np. wspólnotę mogą stanowić zżyci ze sobą mieszkańcy jednej wsi lub parafii, ale także wyznawcy jednej religii).
- f) Grupa: składa się z jednej lub kilku wspólnot bądź kilku jednostek, które kultywują i uznają za swój ten sam element dziedzictwa nie-

materialnego. Członków jednej grupy łączy wspólna cecha, taka jak posiadanie jednej umiejętności, doświadczenia lub wiedzy z zakresu praktykowania i przekazywania niematerialnego dziedzictwa kulturowego (np. rzemieślnicy z różnych regionów posługujący się podobną techniką wytwórczą).

- h) Jednostka: to pojedyncza osoba, która już jako jedyna kultywuje dany przejaw dziedzictwa niematerialnego (np. ostatni żyjący muzyk posiadający znajomość specyficznej techniki gry na instrumencie) (Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d.: 5–6)⁷.

Aby dopełnić elementy struktury semantycznej omawianego w tym artykule pojęcia, warto dodać, że: [30] Depozytariusz buduje silne więzi emocjonalne, tak w relacji do swojej tradycji, jak i współdepozytariuszy, a także bierze odpowiedzialność za te emocje i ich skutki. [31] Depozytariusze tworzą prymarnie wspólnotę lokalną, ale nie jest to jedyny sposób ich organizacji: mogą być wspólnotą ideową rozproszoną przestrzennie, ponadregionalnie, co jest związane ze wspomnianą inkluzywnością promowaną przez Konwencję UNESCO z 2003 r. [31] Depozytariusz, identyfikując członków wspólnoty depozytariuszy, opiera się wyłącznie na kryterium tego wspólnego elementu dziedzictwa niematerialnego.

Należy przy tym dodać, że wszystkie analizowane dokumenty nie wprowadzają żadnych ograniczeń w charakterystyce depozytariuszy pod względem wieku, płci, pochodzenia, wykształcenia, zawodu czy statusu (np. lidera w danej społeczności; por. Przybyła-Dumin 2016). W łonie wspólnoty depozytariuszy tak samo wartościowymi i pełnoprawnymi członkami są zatem przedstawiciele wszystkich pokoleń i każdej płci; pochodzący z wielu warstw społecznych (potomkowie szlachty, włościan, mieszczan) i imigrujący z różnych stron świata na przestrzeni dziejów; profesorowie obok osób słabiej wykształconych i dzieci wchodzących na ścieżkę edukacji; pracujący, bezrobotni, renciści, uczniowie, przedsiębiorcy; sołtysi, księża, przedstawiciele władzy samorządowej i rządowej itd.

Podsumowanie. Dalsze perspektywy analityczne

Wyeksplikowane powyżej szczegółowe elementy definicji pojęcia depozytariusza dziedzictwa niematerialnego można ująć w strukturę semantyczną, układającą się w cztery pola funkcjonowania (aspekty, w układzie od ogółu do szczegółu) tego depozytariusza, działającego na rzecz ochrony tradycji w myśl Konwencji UNESCO z 2003 r.:

1. Aspekt społeczny:
 - depozytariusz działa zawsze w kontekście społecznym [1, 11, 23];

⁷ W cytacie dokonałam zamiany kolejności punktów g) oraz f). Mówienie najpierw o wspólnotach, a dopiero potem o grupach wspólnot (jak to jest ujęte w art. 15 konwencji, cytowanym w jednym z poprzednich akapitów) sprawia, że zapis jest jaśniejszy.

- depozytariusz jest pomostem między byłymi, obecnymi i przyszłymi pokoleniami [3];
 - prymarnie polem działania depozytariusza jest wspólnota lokalna [3, 5, 7];
 - depozytariusz współpracuje z depozytariuszami własnej i innych tradycji [8, 12, 13, 14, 20];
 - wspólnota depozytariuszy jest zróżnicowana i ma swoistą stratyfikację (np. lidera) [1, 2, 3, 5, 10, 16, 31].
2. Aspekt aksjologiczny:
- działania depozytariusza dotyczą najwyższych wartości danej wspólnoty [2, 13, 22, 23];
 - depozytariusz szanuje podmiotowość, prawa (w tym do ochrony swojego dziedzictwa), dobre imię swojej wspólnoty i jej członków [8, 13, 23, 25, 26, 27, 29, 30];
 - depozytariusz działa inkluzywnie i jest otwarty na współpracę z innymi [25, 26, 28, 32];
 - celem depozytariusza jest zrównoważony rozwój wspólnoty, której jest częścią [10, 23, 25].
3. Aspekt ochrony dziedzictwa:
- depozytariusz działa z pozycji opiekuna i strażnika dziedzictwa (a nie właściciela) [4];
 - depozytariusz skupia się na bezpośredniej transmisji dziedzictwa: zarówno praktyk, jak i treści kulturowych [5, 6, 7];
 - depozytariusz wykazuje się aktywnością, odpowiedzialnością, kreatywnością, stałym podnoszeniem świadomości wartości swojego dziedzictwa, ciągłym i czynnym zaangażowaniem (w tym emocjonalnym) w ochronę zjawiska [15, 18, 22, 24, 30];
 - depozytariusz i wspólnota depozytariuszy odgrywają główną rolę w systemie ochrony danego zjawiska [17, 18, 20, 21, 28];
 - depozytariusz kieruje się zasadą zrównoważonego zarządzania dziedzictwem [9, 19];
 - depozytariusz skupia się na przeciwdziałaniu skutkom zagrożeń oraz przewiduje je i zawczasu identyfikuje [11].
4. Aspekt polityki kulturalnej:
- depozytariusz jest jednym z partnerów realizacji polityki kulturalnej państwa w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego [1, 2, 13].

Prace nad rekonstrukcją definicji depozytariusza dziedzictwa niematerialnego warto kontynuować, pokazując jego funkcje i zadania w szerszej perspektywie jako najważniejszego interesariusza tego dziedzictwa (por. Smyk 2022)⁸, zwłaszcza z podmiotowego punktu widzenia (por. Smyk 2023). Sformułowana przez Narodowy Instytut Dziedzictwa definicja depozytariusza dziedzictwa, choć stanowi dobrą podstawę do dalszych dyskusji, jest z naszego punktu widzenia zbyt ogólna, mówi ona bowiem, że:

8 Ang. *stakeholders*, o których w komentarzu do art. 15 konwencji nadmienia Schreiber (2020).

Wspólnota ludzi uznających określone dziedzictwo za źródło i wyrażenie uznawanych przez nich wartości, przekonań, wiedzy oraz tradycji to tzw. depozytariusze dziedzictwa. Konkretnie elementy dziedzictwa stanowią dla nich ważny czynnik kształtowania tożsamości – narodowej, lokalnej, rodzinnej czy indywidualnej (Chabiera, Koziół, Skaldawski 2016: 10)⁹.

Za jej wartość znać należy podejście podmiotowe do wspólnot, grup i jednostek będących depozytariuszami dziedzictwa, co jest pierwszoplanowe w aspekcie ochrony dziedzictwa niematerialnego. Jak podkreśla Sławomir Ratajski, „Konwencja skupia się przede wszystkim na grupach i społecznościach lokalnych, zachowujących silne więzi wewnętrzne przybierające różnorodne formy kulturowe, których ciągłość przetrwania jest uzależniona od zapewnienia ciągłości życia danego zjawiska w następnych pokoleniach” (Ratajski 2015: 16–17). Konwencja UNESCO wyraźnie stawia więc depozytariusza dziedzictwa w centrum swojej uwagi, lecz – jak obserwuję w polskim piśmiennictwie naukowym i wypowiedziach animatorów kultury (Smyk 2020: 243–244) – ze względu na ułożenie informacji o nim na końcu definicji, znika on z pola widzenia podczas niepogłębionej (czytaj: dowolnej, instrumentalnej) lektury tego dokumentu. A tymczasem działania odbywające się bez udziału wspólnoty depozytariuszy nie wpisują się w ochronę niematerialnego dziedzictwa w myśl Konwencji UNESCO (Smyk 2020: 241).

Dlatego zaproponowałabym jeszcze jeden kierunek dalszych analiz, służących doprecyzowaniu definicji interesującego nas pojęcia: warunkiem, aby dany element dziedzictwa spełnił wszystkie przesłanki wymagane konwencją i mógł być chroniony, jest ujawnienie się depozytariusza lub depozytariuszy tej tradycji, którzy wskażą ją jako element swojej tożsamości (Smyk 2020: 241). Ujawnienie to można opisać jako 4-etapowy proces: najpierw w trakcie samoświadomości członkowie społeczności depozytariuszy orientują się i ustalają we własnym gronie, że tradycja, zwyczaj, umiejętność, rzemiosło itd. stanowią część ich tożsamości. Drugi etap ma charakter wolicjonalny i można go określić jako akt woli: depozytariusze we własnym gronie, podczas konsultacji społecznych, podejmują zobowiązanie, by to dziedzictwo ochraniać i przekazywać następnym pokoleniom. Trzecią fazę można określić jako upublicznienie, czyli oświadczenie woli: depozytariusze oficjalnie oświadczają (np. poprzez złożenie wniosku o wpis na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego), że biorą na siebie odpowiedzialność za trawienie tradycji w żywej praktyce społecznej w ich społeczności. Ostatnim etapem – po gestach deklaracyjnych

9 W wersji promowanej w Wikipedii uzyskała brzmienie: „Depozytariusz dziedzictwa – człowiek lub grupa (wspólnota) ludzi uznających określone dziedzictwo za źródło i środek wyrazu uznawanych przez siebie wartości. Konkretnie elementy dziedzictwa stanowią dla tych osób istotny czynnik kształtowania tożsamości (np. narodowej, lokalnej, rodzinnej lub indywidualnej)” (Depozytariusz dziedzictwa 2023). W przypisie widnieje odwołanie do: Chabiera, Koziół, Skaldawski 2016: 10.

– jest już działanie (może dziedzicznienie dziedzictwa niematerialnego), czyli ochrona swojego dziedzictwa, np. za pomocą narzędzi ustanowionych na mocy Konwencji UNESCO z 2003 r.

BIBLIOGRAFIA

- Brzezińska, A. W. (2013). Rola społeczności lokalnej w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na przykładzie Wielkopolski. W: J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona* (t. 1: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Źródła – wartości – ochrona*, s. 265–275). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Chabiera, A., Kozioł, A., Skaldawski, B. (2016). *Dziedzictwo obok mnie. Poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*. Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Czerwińska, K. (2016). Podmiotowość społeczności lokalnej a Konwencja UNESCO w sprawie ochrony kulturowego dziedzictwa niematerialnego. W: A. Przybyła-Dumin (red.), *Narracja, obyczaj, wiedza... O zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (s. 41–52). Muzeum Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Depozytariusz dziedzictwa* (2023, 2 maja). W: Wikipedia. https://pl.wikipedia.org/wiki/Depozytariusz_dziedzictwa
- Doroszewski, W. (red.) (1960). *Słownik języka polskiego* (t. 2: D–G). Wiedza Powszechna.
- Drápala, D. (2020). Social Capital and Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: Theoretical Concepts of Departure and the Potential of Further Research. *Slovenský národopis*, 68(2), 122–135, <https://doi.org/10.2478/se-2020-0007>
- Janikowski, R. (2009). Kultura osiłą zrównoważonego rozwoju. W: R. Janikowski, K. Krzysztofek (red.), *Kultura a rozwój zrównoważony. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo* (s. 17–38). Polski Komitet ds. UNESCO.
- Kowalski, K. (2013). *O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania*. Międzynarodowe Centrum Kultury. Narodowy Instytut Dziedzictwa (b.d.). *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego* [tzw. pełny pakiet informacji]. <https://niematerialne.nid.pl/do-pobrania/>
- Przybyła-Dumin, A. (2016). Badacz, nauczyciel, miłośnik kultury, depozytariusz wobec założeń Konwencji UNESCO w sprawie ochrony kulturowego dziedzictwa niematerialnego. W: A. Przybyła-Dumin (red.), *Narracja, obyczaj, wiedza... O zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (s. 53–63). Muzeum Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Ratajski, S. (2013). Koncepcja ochrony dziedzictwa niematerialnego w Konwencji UNESCO. W: J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona* (t. 1: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Źródła – wartości – ochrona*, s. 21–33). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Ratajski, S. (2015). Zagrożenia dziedzictwa niematerialnego według Konwencji UNESCO z 2003 roku. W: J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona* (t. 2: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Zakresy – identyfikacja – zagrożenia*, s. 15–26). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Synonim.NET (b.d.). *Depozytariusz*. Synonim.NET. Pobrano 1 maja 2023 r. z <https://synonim.net/synonim/depozytariusz>
- Schreiber, H. (2014). Komentarz do Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W: K. Zalasńska (red.), *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*. Wolters Kluwer Polska.
- Schreiber, H. (2020). Zasady etyczne dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego – nadzieje i rzeczywistość. W: M. Jankowska, P. Gwoździewicz-Matan, P. Stec (red.), *Własność*

- intelektualna a dziedzictwo kulturowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Kowalskiemu* (s. 600–618). Wydawnictwo Ius Publicum, Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Schreiber, H. (red.). (2023). *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Zbiór dokumentów*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smyk, K. (2020). „Materializacja niematerialnego”. Muzeum a niematerialne dziedzictwo kulturowe. W: K. Barańska, M. Murzyn-Kupisz, J. Święch (red.), *Muzea na wolnym powietrzu. Antycypacje* (s. 238–254). Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, Historia Iagellonica.
- Smyk, K. (2022, 16 grudnia). *Interesariusze niematerialnego dziedzictwa kulturowego – na przykładzie tradycji kwiatowych dywanów układanych na procesję Bożego Ciała*, Narodowy Instytut Dziedzictwa. https://samorząd.nid.pl/baza_wiedzy/interesariusze-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego-na-przykladzie-tradycji-kwiatowych-dywanow-ukladanych-na-procesje-bozego-ciala/
- Smyk, K. (2023). Pojęcie depozytariusza niematerialnego dziedzictwa kulturowego w relacjach społeczności kultywujących tradycje układania kwiatnych dywanów na Boże Ciała na Śląsku Opolskim. W: K. Smyk, J. Banik (red.), *Tradycja dywanów kwiatowych na procesje Bożego Ciała w Kluczu, Olszowej, Zalesiu Śląskim i Zimnej Wódce. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony* (s. 89–86). Instytut Śląski.
- UNESCO (2011). *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r.* [Dz. U., druk sejmowy nr 172, poz. 1018]. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20111721018>
- Zawiła, M. (2019). *Dziedziczyńienie przedwojennych cmentarzy na terenach postmigracyjnych Polski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zgólkowa, H. (red.) (1996). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (t. 8). Wydawnictwo Kurpisz.
- Żmigrodzki, P. (red.) (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego*. Pobrano 24 kwietnia 2024 z https://wsjp.pl/haslo/do_druku/68355/depozytariusz#